

СТРУКТУРА ГРАМАТИЧНОЇ НАДКАТЕГОРІЇ МОДАЛЬНОСТІ

У статті здійснено системний опис граматичної надкатегорії модальності, подано її дефініцію, окреслено діапазон категорійних складників модальності, з'ясовано специфіку та грамемний вияв категорій морфологічної модальності, синтаксичної модальності й лексико-граматичної модальності, ієрархізовано й схарактеризовано формальні засоби їхньої реалізації.

Ключові слова: надкатегорія модальності, морфологічна модальність, синтаксична модальність, лексико-граматична модальність.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики чільне місце посіли студії, в яких застосовано функційно-категорійний підхід, що передбачає опис граматичних одиниць із детальним опрацюванням правил їхнього функціонування. Орієнтація на такі засади зумовила появу праць, присвячених проблемі структурування категорій різних мовних ярусів, введення поняття грамеми як мінімальної, далі не членованої одиниці, безпосередньо підпорядкованої відповідній категорії або підкатегорії. Однією з мовних величин, яка потребує детального розгляду на тлі сучасних теоретичних основ функційно-категорійної граматики, виступає модальність. Зосередження уваги на її системно-структурній організації дало змогу кваліфікувати модальність як міжрівневу надкатегорію сучасної української мови. Маючи власний потенціал засобів вираження та специфічні функційні особливості, надкатегорія модальності – багатомірна сутність, оскільки виявляє стосунок до елементів різних мовних ярусів. Водночас їй властива специфічна внутрішня організація й категорійна багатовекторність, що підкреслює її структура. Складниками надкатегорії модальності виступає морфологічна модальність, яка має стосунок до категорії способу дієслова, синтаксична модальність, пов'язана із конструкціями різних типів, та лексико-граматична модальність, репрезентантами якої виступають насамперед дієслова з модальним значенням і модальні слова, що функціонують як вставні.

Дослідження статусу та структури категорії модальності в українській мові належить до актуальних проблем теоретичної граматики. Широке витлумачення цієї мовної величини інтегрує комплекс усіх модальних значень, а тому потребує чітко вираженої диференціації її складників. Специфічні особливості кожного з компонентів модального комплексу й різноманітні аспекти їхньої взаємодії мають бути проаналізовані в межах цілісної системи. Зазначений підхід ґрунтується на положеннях сучасних функційно-граматичних досліджень. Основні теоретичні засади, пов'язані з висвітлення модальності, викладені в працях Ш. Баллі, В. В. Виноградова, О. В. Бондарка, Г. О. Золотової, Н. Ю. Шведової, В. З. Панфілова, Л. С. Єрмолаєвої, В. Г. Гака, І. Р. Гальперіна, В. О. Плунгяна та ін. В україністиці великий внесок у розбудову теорії модальності зробили О. С. Мельничук, І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, Л. О. Кадомцева, А. П. Грищенко, М. В. Мірченко та ін. Проте відзначені напрацювання лінгвістів не дають повного й цілісного уявлення про організацію надкатегорії модальності в українській мові та про систему різнорангових засобів її вираження, що засвідчує потребу систематизації всіх складників цієї одиниці. Не розв'язаною залишається проблема внутрішньої категорійної та грамемної структурованості, що й зумовило актуальність нашої статті. Відповідно до цього **мета** студії полягає в системному описі граматичної надкатегорії модальності. Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі **завдання**: 1) подати дефініцію надкатегорії модальності; 2) окреслити діапазон категорійних складників модальності; 3) з'ясувати специфіку й грамемну реалізацію категорій морфологічної модальності, синтаксичної модальності та лексико-граматичної модальності.

У сучасній лінгвістиці модальність вважають однією з найважливіших, конститутивних граматичних категорій, за аналізу якої переважно оперують опозиційно протиставленими поняттями „диктум – модус”, „реальна модальність – ірреальна модальність, потенційна модальність”, „об'єктивна модальність – суб'єктивна модальність” тощо. Значна частина наукових студій, присвячених цій проблемі, засвідчує неоднозначність та складність указанного питання. Як слушно зауважує В. З. Панфілов: „Напевно, немає іншої категорії, про мовну природу й склад часткових значень якої висловлювали таку кількість різноманітних і суперечливих думок, як про категорію модальності” [14, 37].

Ґрунтовне й адекватне вивчення граматичних категорій можливе за умови розгляду їх як двобічних одиниць, що мають специфічну семантичну мотивацію та зовнішньо регулярне

вираження. Водночас варто наголосити, що загальний граматичний зміст у них абстрагований від лексичного. Залежно від ступеня абстрактності формальної природи та семантичної категорійної зони великою мірою залежить структурування категорійної системи. Мовні величини, для яких характерний найвищий рівень абстрактності набувають статусу надкатегорій. Їм рангово підпорядковані категорії, що маю граемне членування. Саме на тлі таких концептів, які, на нашу думку, найбільш перспективні, варто розглядати модальність. Зважаючи на вказані чинники, їй надаємо статусу надкатегорії, тобто глобальної, багатоступінчастої категорійної одиниці з найзагальнішим та найабстрактнішим змістом щодо підпорядкованих категорій. Структуру модальності формують компоненти з менш абстрактною категорійною змістовою основою – морфологічна модальність, синтаксична модальність та лексико-граматична модальність.

Отже, *модальність* – міжрівнева комунікативно спрямована граматична надкатегорія, яка вказує на стосунок змісту речення до дійсності з погляду мовця, має комплексний, багатоаспектний вияв, структурована трьома різновидами категорій – морфологічною модальністю, синтаксичною модальністю та лексико-граматичною модальністю. Подана дефініція засвідчує, що під терміном *модальність* варто розуміти дві граматичні величини: 1) модальність як надкатегорію, план мовного змісту якої має найвищий вияв абстрактності і якій властиві своєрідні форми вираження та внутрішнє спеціалізоване структурування; 2) модальність як категорію, тобто складник надкатегорії модальності з менш абстрактним категорійним значенням та своєрідними формальними показниками, а також сукупністю граем – підпорядкованих, ієрархічно нижчих мовних одиниць.

Концепція білатерального розуміння мовного знака, яка передбачає опис значеннєвих та формальних параметрів надкатегорії модальності, дає змогу зробити акцент насамперед на її семантичних ознаках. Основоположник теорії модальності Ш. Баллі підкреслює, що модальність – це „душа речення; як і думка, вона утворюється переважно внаслідок активної діяльності суб'єкта, який говорить” [2, 44]. У кожному висловленні, на думку Ш. Баллі, можна вирізнити основний зміст (диктум) і модальну частину (модус), що містить інтелектуальне, емоційне або вольове судження мовця щодо диктуму. Ідеї видатного вченого знайшли продовження в багатьох сучасних лінгвістичних студіях. Їхня спільність полягає в потрактуванні модальності як необхідного елемента висловлення, без якого будь-яке речення, незалежно від його структури, не існує. Певну спільність простежуємо в розгляді модальності на тлі комунікативного процесу, акценті на виразному вияві суб'єктивного фактору, а також наявності реально/ірреального протиставлення, що лежить в основі її виділення. Зокрема, І. Р. Вихованець зазначає, що „категорія модальності вказує на стосунок змісту речення до дійсності, з яким пов'язується витлумачення повідомлюваного як реального (лише констатованого мовцем) або як ірреального (можливого, бажаного, необхідного й под.)” [5, 62]. Реально-ірреальне розуміння модальності містить концепція Л. С. Єрмолаєвої, згідно з якою „реальними виступають дії не лише такі, що здійснилися, а й такі, які відбуваються в певний відрізок часу, а також дії, реальність здійснення яких можлива, бажана, необхідна або ж тільки припускається” [11, 98]; ірреальність відображає стосунок змісту речення до дійсності й засвідчує, що виражена дія з погляду мовця у визначений проміжок часу не здійснилася або загалом не може бути здійсненою [11, 99].

Ряд лінгвістів опозиційну систему категорії модальності вважають тричленною, вирізняючи реальність/ірреальність та потенційність. Прихильником такого розуміння виступає російський лінгвіст О. В. Бондарко [18, 72–80]. На його думку, потенційність, охоплюючи модальні значення можливості, необхідності й гіпотетичності, має складніший характер: її „варто трактувати як поняття, яке пов'язує ірреальне з реальним” [18, 76], репрезентує динаміку їхньої взаємодії. Трохи інші міркування з цього приводу висловлює Л. О. Кадомцева: „Модальні значення корелятивно протиставлені. Насамперед три основні модуси думки з точки зору реальності, ірреальності й потенційності (можливості) вступають у такий корелятивний зв'язок, при якому реальним значенням протиставляються обидва інші” [17, 120].

Інші виміри покладено в основу кваліфікації модальності у В. О. Плунгяна, який, наголошуючи на її широті й семантичній неоднорідності, вирізняє „два „центри консолідації” – стосунок мовця до ситуації (або „оцінка”) і відношення дій, процесів або станів до дійсності з погляду мовця (або „ірреальність”). Уся сукупність різнотипних модальних значень пов'язана з одним із цих понять (чи з двома одночасно). Такий підхід уможливив кваліфікацію модальності як „двополюсної” зони” [15, 308]. Наявність модального значення оцінки засвідчує той факт, що модальні компоненти дають змогу не тільки передавати факти об'єктивної дійсності, а й

виступають носіями певного суб'єктивізму. Ірреальна модальність, позначаючи явища, що не існують в об'єктивній дійсності, а наявні лише у свідомості мовця в момент мовлення, виражає безпосередній стосунок до когнітивного та комунікативного рівнів мови.

Отже, наведені міркування, що відображають різні спроби інтерпретації цієї категорійної одиниці й вирізняються широтою підходу та прагненням проаналізувати модальність з різних боків, підкреслюють багатогранність і неоднозначність цієї категорії. Водночас не викликає заперечення той факт, що вказана надкатегорія виводить процес осмислення модальних відношень на рівень їхньої мовленнєвої організації, детермінуючи зв'язок і взаємозалежність мови й мислення. На потрактування модальності як категорії, що відображає взаємопроникнення мовлення та мислення, де мислення опирається на відповідні мовні структури для передачі інформації, натрапляємо в працях чеських лінгвістів [20, 444]. Оскільки конкретні речення подають інформацію про події, явища крізь призму свідомості та сприйняття мовця, відображаючи його ставлення до того, про що він повідомляє, то вважаємо за доцільне акцентувати увагу на суб'єктивному змісті модальності, пов'язуючи її з реальністю та ірреальністю. Залежно від різних типів відношення змісту повідомлення до дійсності з погляду мовця до значеннєвої структури ірреальності входить опозиція передбачуваність – бажаність. Цікавою в цьому плані вважаємо теорію, запропоновану Н. Д. Арутюною. Дослідниця здійснює чітку диференціацію пропозиційного змісту висловлення та його так званої модальної рамки. Пропозиція виступає базовою дескриптивною частиною будь-якого висловлення, інформує про певний стан речей і містить об'єктивну інформацію, яка не залежить ні від ситуації мовленнєвого спілкування, ні від її учасників. Модальну рамку утворюють усі інші значення, які репрезентують різнопланові відношення (ставлення) суб'єкта мовлення до стану речей, закріплених пропозицією [1, 34].

Адекватне пізнання сутності модальності як реченнєвої надкатегорії суб'єктивного спрямування пов'язане з витлумаченням її структури. Досить чітко увесь комплекс засобів вираження цієї категорійної одиниці (насамперед систему форм дієслівного способу й модальних слів) схарактеризував В. В. Виноградов, створивши вчення про модальність як про одну з головних мовних категорій, реалізація якої пов'язана зі сферою синтаксису, морфології та лексичними елементами [3, 476–477]. Взавши за основу такий аспект, вирізняємо морфологічну модальність, синтаксичну модальність та лексико-граматичну модальність. Під *морфологічною модальністю* розуміємо узагальнене граматичне значення ірреальності (передбачуваності – бажаності), яку визначає відношення дій, процесів або станів до дійсності з погляду мовця, розчленоване на грами умовного, наказового, спонукального й бажального способу та виражене системою спеціалізованих граматичних форм. У лінгвістиці часто модальність і спосіб вважають двома непов'язаними категоріями. На нашу думку, немає достатніх підстав їх розмежовувати, оскільки головне призначення грами категорії способу полягає у вираженні модальних значень. Відповідно до цього спосіб дієслова потрактуємо як морфологічну модальність, спрямовану в комунікативний синтаксис. Як слушно наголошує Н. В. Гуйванюк, орієнтація на комунікативний аспект дає змогу „розкрити у висловленні як комунікативній одиниці нові смисли, ...закладені не тільки ставленням мовця до висловленої думки, але й низкою інших модально-оцінних значень, комунікативних стратегій і тактик, що визначають комунікативно-інтенційні аспекти висловленого з боку мовця (конкретного автора)” [10, 87]. Комунікативне спрямування морфологічної модальності пов'язане з тим, що опис категорійної системи та окремих грам перспективний лише за умови розгляду їхнього функціонування в різних комунікативних ситуаціях. Грами дієслівного способу безпосередньо підтверджують цю закономірність. На важливості синтаксичних параметрів категорії дієслівного способу наголошують В. О. Плунгян [15, 320], І. Р. Вихованець [4, 95–99], К. Г. Городенська [6, 256–262]. Комунікативний акцент, що виявив значні переваги в дослідженні мовних явищ, дає змогу потрактувати спосіб як категорію, спрямовану на відображення ірреальних (суб'єктивних) відношень. Слушними вважаємо міркування І. Р. Вихованця про недоцільність вирізнення грами дійсного способу, оскільки „категорія часу в такому випадку займає якість „подвійне” граматичне положення, маючи ознаки автономної і неавтономної одиниці. З одного боку, вона членується на грами теперішнього, минулого і майбутнього часу, з другого – сама входить у ролі підпорядкованої одиниці (грами) в категорію способу” [4, 95]. Морфологічну модальність подібно до інших категорійних одиниць мовної системи варто аналізувати як двобічну сутність мови, що має план мовного змісту та план вираження. Граматична семантика цієї категорії пов'язана із репрезентацією передбачуваних і бажаних дій, процесів, станів. Носієм передбаченого значення виступає грама умовного способу. Оскільки бажаність репрезентують мовні одиниці з різним виявом апелятивності, то вони

становлять такий ієрархічний ряд – наказовий спосіб, спонукальний спосіб, бажальний спосіб. Указана послідовність грамам зумовлена послабленням (або й нівеляцією) визначального змісту волевиявлення. Відповідно до цього морфологічна модальність має чотириграмемний вияв, граматичне значення кожного з компонентів залежить від мовця й виконує комунікативну функцію.

Нереальні дії, процеси, стани, які не відбудуться за будь-яких обставин через об'єктивні причини: здійснення раніше за них або паралельно з ними інших дій, репрезентує умовний спосіб дієслів: *...коли б міг, полетів би понад землею, як сова* (Ю. Мушкетик). Функційно-семантичний аспект імператива полягає в тому, що він виражає дію з вольовою спрямованістю. „Призначення апелятивного висловлення полягає у спонуканні адресата до виконання дії, спрямування на зміну елементів дійсності і витворення нових елементів” [12, 245], наприклад: *Сідай. Спочинь з дороги, брате* (Л. Костенко); *Розсідлуйте, хлопці, коней та лапшуйте переобідок* (Ю. Мушкетик). Адресат мовлення виступає обов'язковим компонентом ситуації волевиявлення, що передбачає внесення змін у позамовну реальність через спонукання до дії адресата мовлення. Спонукальний спосіб передає послаблене значення апелятивності: дія може відбутися тільки за доброї волі особи, до якої звертаються, напр.: *Слухай, дяче, мандрував би ти звідси далі* (Ю. Мушкетик); – *Чи не купили б у нас корову? – закінчив гість* (Є. Гуцало); *Нехай би брав її собі за жінку Іван Максимович!..* (Вас. Шевчук). Семантика бажального способу базується на волевиявленні мовця, спрямованому до самого себе або до третіх осіб. Тобто мовець виступає ініціатором дії, адресатом волевиявлення та його безпосереднім виконавцем, тому в аналізованій граемі значення апелятивності нейтралізовано, напр.: *Ти знаєш, зараз мені Кавказ весь час стоїть перед очима... Поїхати б туди, поглянути !..* (Вас. Шевчук); *...Хоч би заснути...* (Л. Костенко). За функційно-комунікативними ознаками грамами наказового, спонукального й бажального способів відрізняються від умовного, оскільки події, виражені компонентами із семантикою вольової спрямованості, мають тісніший зв'язок з мовцем, як кон'юнктив. Двобічна концепція граматичних категорій передбачає аналіз форм вираження їхнього змісту. Відповідно до цього умовному, наказовому, спонукальному й бажальному способам властиві специфічні аналітичні й синтетичні формальні показники.

Наступним складником аналізованої надкатегорії виступає *синтаксична модальність* – комунікативно орієнтована категорія речення, що, реалізуючи інтенцію мовця, має суб'єктивне спрямування, репрезентує витлумачене як ірреальне, вияв якого пов'язаний з певним планом вираження. Її ґрунтовне вивчення неможливе без дослідження закономірностей функціонування реченневих конструкцій у мовленні. Реалізація мовної моделі синтаксичних одиниць в конкретних умовах мовленнєвої ситуації дає змогу зосередити увагу на їхньому комунікативному аспекті. Відповідно до цього синтаксична модальність – складна комунікативно-прагматична одиниця синтаксису, що актуалізує ситуацію мовлення. Комунікативний акцент передбачає потрактування її як категорії, яку не можна розглядати поза межами комунікативного акту, оскільки саме в безпосередньому стосунку із ситуацією мовлення, у процесі мовленнєвої взаємодії вона реалізує своє значення. Прагматичні особливості синтаксичної модальності знаходять вияв насамперед в конкретній мовленнєвій ситуації, на основі ґрунтовного аналізу якої можна визначити семантику повідомлюваної мовцем інформації й відповідно з'ясувати питання про роль указаної категорії в певному мовленнєвому контексті. Зокрема І. Р. Гальперін, розглядаючи її з цих позицій, постулює, що модальність – комунікативно-синтаксична категорія, функціонування якої пов'язане передусім з рівнем мовлення. Вона має стосунок „до категорій, властивих мові в дії, тобто в мовленні, і саме тому виступає самою сутністю комунікативного процесу” [8, 113]. Для позначення відповідної ситуації мовець використовує певні формальні засоби, з-поміж яких важливу роль відіграють грамами дієслівного способу. Водночас вважаємо за потрібне наголосити, що категорії морфологічної та синтаксичної модальності хоча й перебувають у взаємодії та взаємних нашаруваннях, але їхній обсяг різний. Ієрархічно складнішою виступає синтаксична модальність. „Синтаксична категорія модальності, – зауважує В. Г. Гак, – ширша від морфологічної категорії способу дієслова. Вона різноманітніша щодо форм вияву й гами виражених нею значень” [7, 58–59]. На такій спеціалізації наголошує А. П. Грищенко: „...діапазон модальних значень речення ширший порівняно з тими семантичними ознаками, які імпліцитно виражають дієслівними формами способу” [9, 17]. Проте орієнтація на суто значеннєві параметри й нехтування двобічним (семантико-граматичним) трактуванням не передбачає адекватної кваліфікації синтаксичної модальності. За концепцією І. Р. Вихованця, „трактування граматичної категорії лише з семантичного боку – без опори на протиставлені один одному ряди форм –

нерідко призводить до довільного визначення кількості граматичних категорій, їх розпливчастості” [4, 52]. Відповідно до цього графемна структура синтаксичної модальності зумовлена специфікою її категорійного значення та системи засобів вираження. Керуючись такими пріоритетами, лінгвісти зазвичай вирізняють два типи модальних значень – об’єктивне та суб’єктивне, для яких характерні відповідні формальні репрезентанти. Як відомо, синтаксична модальність спрямована на мовленнєві акти та має безпосередній стосунок до ситуації, пов’язаної зі слухачем та мовцем. Подані аргументи засвідчують, що модальність – категорія суб’єктивного спрямування, яка, увиразнюючи позицію мовця щодо повідомлюваного в реченні, передає його ставлення до відображуваного в реченні фрагмента дійсності, характеризуючи повідомлюване як реальне або ірреальне. Із цього приводу чітку думку висловлює Г. О. Золотова: „Модальність речення – суб’єктивно-об’єктивне відношення змісту висловленого до дійсності з погляду його реальності, відповідності або невідповідності дійсності. Зміст речення може відповідати реальній дійсності або не відповідати їй, що й визначає протиставлення двох основних модальних значень – модальності реальної (прямої) і модальності нереальної (ірреальної, непрямой, гіпотетичної, передбаченої)” [13, 142].

Структури з реальним змістом позначають різні фрагменти дійсності, події, ситуації, мисленнєві процеси тощо, тобто інформацію про світ та його пізнання, наприклад: *Рипить сніг під ногами перехожих* (В. Слапчук); *Знов зоря світання стерла сон крилом...* (В. Сосюра); *Не був він на кучері завжди багатим – Багатим він був на нелюдські дива* (І. Драч); *Хану стало моторошно й холодно* (Ю. Мушкетик); *Вечорами у нас студено* (Р. Федорів); *Чи турків, чи козаків було четверо* (М. Вінграновський). У наведених реченнях мовець позначає реальність подій. Конструкції з ірреальною модальністю містять інтерпретацію суб’єктом думки об’єктивного змісту речення, різноманітні оцінки мовця, його почуття й волевиявлення. Репрезентантами цього модального значення виступають способові форми присудка, семантика яких пов’язана з передбачуваністю або бажаністю. Засобами вираження передбачуваності виступають переважно складні реченнєві побудови, підрядна частина яких репрезентує умову виконання певної нереальної дії, вираженої в головній частині, і приєднуються сполучниками *аби, коли б, якби* і под.: *...аби здобув грамоту, мав би поважний писарський уряд* (Ю. Мушкетик); *...коли б він пішов жити до Олександри Панасівни, я б не ставилася до нього так беззастережно* (Вал. Шевчук); *Якби ми ремигали, як воли, якби ми так чесали язиками, то вже б давно Україну віддали, не мавши часу бути козаками* (Л. Костенко). Окрім зазначеного типу структур, засвідчені безсполучникові речення передбачуваної модальності: *Цвіла вишня, цвів барвінок, цвіли зорі... була б у землі шабля – й вона б зацвіла* (Ю. Мушкетик).

Формальним репрезентантом бажаної модальності виступають конструкції з предикатами у формі наказового, спонукального та бажального способу, наприклад: *Будуй, Іване, не всі піднімуться до твоїх висот...* (Р. Іваничук); *Панове, не хвилюйтеся, все буде, сподіваюся, гаразд* (Ю. Мушкетик); *Будь вірним своєму слову, хане...* (Р. Іваничук); *...хоч би до вечора дістатись до підніжжя гір* (Р. Іваничук).

Останнє місце в ієрархічній категоризації модальності посідає її лексико-граматичний різновид. Під терміном „лексико-граматична модальність” розуміємо підпорядковану надкатегорії модальності комунікативно спрямовану категорію речення, що передає ставлення мовця до висловленої ним думки та має значення можливості, ймовірності, бажаності, необхідності, впевненості, джерела повідомлення, формальний вияв яких пов’язаний з явищем ускладнення. Планом вираження лексико-граматичної модальності виступають конструкції з модально ускладненими присудками та прості семантично неелементарні речення з модальними синтаксемами. Групу перших структурують синтаксичні побудови з предикатом, що становить модель „модальний модифікатор + інфінітив”. Відповідно до значення модального компонента вирізняють конструкції з модальною семантикою можливості, ймовірності, бажаності й необхідності. Такі відтінки передають допоміжні дієслова *могти, мусити, мати, зуміти, намагатися, бажати, воліти, мріяти, прагнути, хотіти, сміти* та предикативні модальні прикметники *повинен, спроможний, здатний, схильний, ладен, змушений*: *А в пісні можуть виспівати все* (Л. Костенко); *Козаки воліли лишатися на валу...* (Ю. Мушкетик); *Вони мріяли одружитись* (Р. Горак); *Я хочу її купити. Скільки за неї?* (П. Загребельний); *...люди все невідоме і незвичне схильні перебільшувати...* (В. Малик). Тенденцію до вираження бажаної семантики спостерігаємо й у конструкціях, де компоненти *бажати, воліти, жадати, мріяти, прагнути, хотіти* і под. виступають як самостійні предикатні одиниці й своєю валентністю передбачають наявність правобічної об’єктної синтаксеми, наприклад: *Я бажаю помсти, а мої вої – військовий*

здобичі! (В. Малик); *...нині ж міщани зажадали кари винним* (Р. Іванчук); *Володимир Глібович тільки й мріє про новий похід!* (В. Малик); *Тепла хотілось, затишку мені!* (Л. Костенко). Бажальна модальність також властива реченням побудованим з ускладненою моделлю іменного складеного присудка, наприклад: *Але людина талановита нагадує квітку, яка піднімається найвище, її хочуть зірвати першою* (П. Загребельний); *Сивооку хотілося бути дужим, як тур* (П. Загребельний).

У сучасній українській мові безпосередній стосунок до засобів вираження лексико-граматичної модальності мають конструкції з модальними синтаксемами (вставними компонентами) – одним із поширених репрезентантів суб'єктивної модальності. Указана категорія модальності, відображаючи оцінний аспект, об'єднує такі значення: впевненості (*безперечно, безумовно, дійсно, звичайно, звісно, справді, без сумніву, певна річ*), невпевненості, можливості (*бува, видається, здається, видно, ймовірно, мабуть, може*), джерела повідомлення (*кажуть, мовляв, по-моєму, на мою думку*), логічності (*виявляється, головне, загалом, зокрема, зрештою, навпаки, наприклад, нарешті, однак, отже, а отже, по-перше, по-друге, до речі, крім того, між іншим, з одного боку, з іншого боку*), емоційної оцінки (*на біду, нівроку, на диво, на жаль, на лихо, на радість, на сором, на щастя, як на гріх, як на зло, чого доброго й под.*), інтимізуючо-контактуюче значення (іллокутивна модальність) (*бач, бачте, вірите, даруйте, знаєш, знаєте, погодьтесь, припустімо, скажемо, відверто кажучи, даруйте на слові, прошу вас* тощо) [5, 131, 276].

В окремих випадках роль модальних модифікаторів виконують аналітичні синтаксичні морфеми типу *навряд чи, наче, неначе, ніби, нібито, чи не*. Вони підкреслюють невпевненість, можливість, імовірність, наприклад: *...навряд чи захоче він прийняти брата твого, мого свояка* (В. Малик); *– Ви так наче деінде збираєтесь, – прогудів, як у дзвін, Микита Чугай* (Г. Тютюнник); *Цей теж учитель ніби...* (Вас. Шевчук); *...чи не краще переждати цю бурю десь у надійному затишку...* (М. Олійник). Усі проаналізовані засоби вираження лексико-граматичної модальності підтверджують, що „будь-яке граматичне значення в мові підтримують лексичні семи” [19, 78].

Отже, надкатегорія модальності – багатовекторна мовна величина, що бере участь у формуванні комунікативного процесу та реалізації інтенції мовця, структурована трьома різновидами категорій – морфологічною модальністю, синтаксичною модальністю та лексико-граматичною модальністю. Подані у статті положення перспективні для детального дослідження кожного з цих складників та підпорядкованих їм граем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : логико-семантические проблемы [Текст] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 383 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка [Текст] / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык : грамат. учение о слове [Текст] / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті [Текст] : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
6. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики української мови [Текст] / [І. Вихованець, К. Городенська] ; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. – К. : Університетське вид-во «Пульсари», 2004. – 398, [2] с.
7. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка : синтаксис [Текст] / В. Г. Гак. – [2-е изд., исправ. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1986. – 221 с.
8. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования [Текст] / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
9. Грищенко А. П. Модальність і часова віднесеність як зовнішньо-синтаксичні ознаки речення [Текст] / А. П. Грищенко // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 16–29.
10. Гуйванюк Н. В. Комунікативна модальність в усно-розмовному дискурсі [Текст] // Лінгвістика. – № 3 (21). – Ч. II. – 2010. – С. 86–94.
11. Ермолаева Л. С. Типология системы наклонения в современных германских языках / Л. С. Ермолаева // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 97–106.
12. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія [Текст] : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435, [1] с.
13. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка [Текст] / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
14. Панфилов В. З. Категория модальности и её роль в конструировании структуры предложения [Текст] / В. З. Панфилов // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37–48.

15. Плу́нган В. А. Общая морфология : введение в проблематику [Текст] / В. А. Плу́нган. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 383 с.
16. Сучасна українська літературна мова [Текст] : [підручник] / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.] ; за ред. М. Я. Плющ. – [6-те вид., стер.]. – К. : Вища школа, 2006. – 430 с. – (Навчальне видання).
17. Сучасна українська літературна мова : синтаксис [Текст] / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
18. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность [Текст] / [Бондарко А. В., Беляева Е. И., Бирюлин Л. А. и др.] ; под ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 262, [1] с.
19. Шендельс Е. И. Совместимость / несовместимость грамматических и лексических значений [Текст] / Е. И. Шендельс // Вопросы языкознания. – 1982. – № 4. – С. 78–82. 20. Černý J. Dějiny lingvistiky [Text] / J. Černý. – Olomouc : Votobia, 1996. – 517 s.

В статье осуществлено системное описание грамматической надкатегории модальности, представлена ее дефиниция, обозначен диапазон категорийных составляющих модальности, выявлена специфика и граммемная структура категорий морфологической модальности, синтаксической модальности и лексико-грамматической модальности, иерархизированы и охарактеризованы формальные средства их реализации.

Ключевые слова: надкатегория модальности, морфологическая модальность, синтаксическая модальность, лексико-грамматическая модальность.

In the article the systematic description of the grammar modal category is given, its definition is presented, the range of the categorial modal components is described, the peculiarities and grammar influence of the morphological modal category, syntactic modality and lexico-grammatical modality, phormal means of its realisation are defined and characterised.

Key words: modal category, morphological modality, syntactic modality, lexico-grammatical modality.